

A székely viccek pragmatikája

MÁTÉFFY SÁRA

egyetemi hallgató

Partiumi Keresztény Egyetem, Többszempelvűség és multikulturalitás MA

ffysara@gmail.com

Various pragmatic misunderstandings can be observed in Szekler's jokes. These misunderstandings are typical of the Szekler way of thinking. They are constructed by creating anti-maxims in contradiction with Grice's maxims. Szeklers do not want to lose their authority, try to hide their narrow-mindedness, or even emphasize their cunning nature. Knowledge of language misunderstandings and the worldview of the Szeklers helps to find the source of humor and to gain comprehensive knowledge about the world of the Szeklers.

Keywords: *Szekler joke, pragmatics, maxims, anti-maxims, misunderstanding*

A székely viccekben a különböző pragmatikai félreértések figyelhetők meg. Ezek a félreértések alapvetően jellemzőek a székely gondolkodásmódra. Megalkotásuk a grice-i maximáknak ellenmondó antimaximák létrehozásával történik. A székely ember nem szeretné elveszíteni tekintélyét, leplezni igyekszik szűkszávúságát, vagy éppen furfangos természetét hangsúlyozza. A nyelvi félreértések és a székelység világképének ismerete hozzásegít ahhoz, hogy megtaláljuk a humor forrását, átfogó ismereteket szerezhessünk a székelyek világáról.

Kulcsszavak: *székely vicc, pragmatika, maximák, antimaximák, félreértés*

„A humortalan ember emberietlen.” Ez a mondás tükrözi a tényt, hogy mennyire fontos a humor, a nevetés és a humorérzék az életben. Nehezen tudunk megenni nélküle, hiszen egyrészt jól jön kellemes és kellemetlen helyzetekben, másrészt mi magunk, ha nem is műveljük aktívan, másokéval mindenképp találkozunk. Térben és időben egyaránt univerzális – ha nem értjük meg, önmagunkat tagadjuk, mivel a közlések egy oldaláról nem veszünk tudomást. A humor olyan alapvető emberi jelenségekben (szükségletek, érzelmek, viselkedésformák) nyilvánul meg, amelyeket nem lehet figyelmen kívül hagyni (Balázs 2018: 57). Komolyan kell venni, hiszen ezerarcú, sokféle és élénk mozzanat, az emberi intellektus része. A világ jelenségeinek összefüggéseiben felfedezni vélt ellentmondásokat egyféle tréfás beállításban tárja elénk – erre pedig emberileg szükségünk van.

A humor jelentőségéről korábban már sokan és sokféleképpen írtak. Ciceró, Karinthy Frigyes és Bergson egyaránt, Jean Paulon át Arany Jánosig.

Arany megközelítésében: „A humor csak álarcát viseli a nevetségesnek. Alapjában véve fönséges. Nevetséges álruhában rejtezett sírás. A komikum tisztán csak nevetet, semmi keserű íz nem vegyölvén a nevetéshez. A szatíra javítani akar; a humor a fájdalomból ered. A komikus író nevet a világ bohóságain, mulatja magát és másokat velük. A szatirikus csúffá teszi azokat, hogy térjenek észökre. A humoros író mély fájdalmat érez a világ romlásán, de nem lévén reménye javítani, kétségbeesetten kacag önmaga és a világ felett.” (Demeter 2018: 1.)

Ezt a szemléletmódot látszani vélem a székelység anekdotáiban, illetve vicceiben is, hiszen azok frappánsan és élvezetesen tesznek bizonyosságot a székelység rátermettségéről. Ebből kifolyólag a következőkben igyekszem egy-két rövid székelység anekdotát a pragmatika módszereivel elemezni, ezáltal is rámutatva arra, hogy a félreértett kommunikációs helyzetek milyen humoros megnyilatkozásokat produkálhatnak. Az általam választott történetekben közös pontot képez, hogy a kommunikációs szituációk a megértés akadályába ütköznek, kommunikációs zavart hozva létre, a félreértésre alapozva a csattanót, illetve humort, vicc jelleget. Igyekszem mindezt rávetíteni arra, hogy miként tükrözik az anekdoták a székelység gondolkodásmódot, miért kultúrspecifikusak, miért szükséges az adott régió szokásainak, világképének, gondolkodásmódjának, tájszavainak ismerete a megértésükhöz.

Korpuszomként azok a tréfák szolgáltak, melyeket az évek során nagyszüleim a legtöbbször emlegettek, illetve egyúttal igyekeztem a legismertebb vicceket kiemelni és igyekeztem rámutatni általuk számos sztereotípiára. (A székelység gondolkodásmód és furfang kérdéséhez lásd még: Balázs 2021: 62, 64.)

Elméleti keret: maximák és antimaximák

A pragmatikai gondolat – persze előzmények után - az 1950-es években Chomsky, Miller, Newell és Simon írásaiban már megjelent, megszületése 1955-re, Austin nevéhez köthető (Reboul-Moeschler 2006: 27–28). Austin beszédaktus-elméletének kiindulópontjaként szolgált, hogy számos olyan mondat létezik, mely se nem kérdő, se nem felszólító, se nem felkiáltó jellegű, és mégsem ír le semmit, nem értékelhető logikai minőség szerint, ezért inkább a valóság változásainak leírására szolgál. (Reboul-Moeschler 2006: 29). Austin elméletét tovább fejlesztve, John Searle szabályokat dolgozott ki a beszélő szándékainak leírására, illetve arra, hogy milyen módon fejezhető ki azok a konvenciók segítségével. Bár a pragmatikát koránt sem lehet egységes tudományterületnek nevezni, általánosságban azonban elmondható, hogy azt kutatja, miként irányítja az emberi tudás a nyelvhasználatot, a kommunikációt.

Wittgenstein nyelvjátékelmélete, amely a nyelvet tevékenységként fogta

föl, illetve Grice interakció-elmélete, amely a kommunikáció sikerét a benne résztvevők együttműködéséből kiindulva magyarázta, szintén jelentős mértékben hozzájárult a pragmatika tudományágának kiforrásához (Tátrai 2011: 279). Grice szerint a kommunikáló felek az együttműködés alapelvét követve közösen járulnak hozzá, ahhoz, hogy hozzásegítsék egymást a mondanivaló interpretálásához. Mindezt négy alapelvben fejt ki: a mennyiség elvárja a kellő információ átadását (sem többet, sem kevesebbet, mint amit megkövetel a szituáció), a minőség maximája a kijelentés igaz voltát követeli meg, a relevancia a tárgyhoz való ragaszkodást, a mód maximája pedig a világos és egyértelmű kifejezőmódot (Reboul–Moeschler 2006: 53). Hogyha ezeket a kommunikáló fél a megnyilatkozás során pontosan betartja, akkor szó szerinti a jelentés, megsértésük esetén azonban félreértés jön létre az interakcióban (Hardi 2010: 82). Fontos tudni viszont, hogy az egymással kommunikáló felek rendelkeznek azzal a képességgel, hogy mondandójukat a kommunikációs igényekhez igazítsák (Tátrai 2011: 280). Erre építve, Lendvai Endre (2008) *A vicc anatómiája és élettana* című művében a nyelvi humort az együttműködési szabályok tudatos megsértéseként írja le. A grice-i maximák megszegését anti-maximáknak nevezi, melyek tanácsként is felfoghatók humorérzéskünk gyémánttá váló csiszolásához – mindez pedig a székelly viccek kapcsán is visszaköszön. Fontos kiemelni továbbá a kontextus szerepét is, mely a környezet ismeretét foglalja magába, illetve tágabb értelmezésben azt a tér- és időbeli, társadalmi és világismeretet jelenti, amely összefügg a megnyilatkozás témájával, hozzájárulva a könnyebb megértéshez. A kontextus mellett a deixis az értelmezésbe a résztvevők fizikai és társas világát is bevonja, vagyis azokat az ismereteket, amelyek a szituáció feldolgozásából származnak (Tátrai 2011: 280). A megnyilatkozásaink során az explikálás mellett többet közlünk, mint amit kimondtunk, mindazt pedig, amit nyelviileg nem fejezünk ki, implicit jelentésnek nevezzük. Létrehozása megkövetel bizonyos kontextuális ismereteket, dekódolása következtetési folyamatokon alapszik, így a beszélő által használt nyelvi eszközök azt a célt szolgálják, hogy az üzenet problémamentesen jusson el a hallgatóhoz, aki dekódolja és kikövetkezteti a szándékot. Félreértett kommunikációs helyzetet eredményezhet, ha valamiféle hiba történik és az üzenet nem éri el célját, akadályozva ezáltal a társalgás gördülékeny lefolyását (Hardi 2010: 51).

A viccek elemzése

A félreértett kommunikációs helyzetek szülik a leggyakrabban a humoros megnyilatkozásokat, szituációkat, épp ezért mindennek kihasználása nem ritka a viccek létrehozásakor. A vicc nevetetés célzatával született, rövid, csattanóval záruló történet, főbb jellemzői közé sorolható a kötött

forma, azonban népköltészeti jelleget kölcsönöz neki a szóbeliségben való terjedése. A szóviccekkel ellentétben, melyek inkább nemzetiek, etnikusak a nyelvi meghatározottságukból adódóan, a cselekményt és szereplőket tartalmazó tréfák javarészt a különböző nyelvhasználók számára is érthetők, főként tematikájuk miatt. Akadnak azonban olyan helyzetek, amikor a tematika kulturális különbségeket emel ki s így nem válik érthetővé a humor forrása (Crystal 1998: 145).

Amikor számba vesszük, hogy milyennek is ismerjük a székely embert, számos sztereotip tulajdonság az eszünkbe juthat. A székelyek előszeretettel vallják önmagukról, hogy világlátásuk, életszemléletük és értékrendszerük, viselkedés- és magatartásformáik egy sajátos mi-tudatot képvisel. Ennek a legalapvetőbb megnyilvánulási formája a székely humor, mely forrását a székely csavaros észjárás, a sajátos kifejezés- és ábrázolásmód adja, ami hol váratlanságával, hol jellemző voltával neveltet meg (Vőő 2009). A góbéskodó hősök szüntelen célja egyfelől, hogy mások fölé kerekedjenek, másfelől, hogy komoly, szorgalmas és mély érzésű emberek legyenek, akiknek nem állandó célja az ügyeskedés.

A székely specifikum különbözősége más etnográfiai csoportoktól nem csak az anyagi és szellemi kultúra javaiban, nyelvjárásban, viseletben, folklórban észlelhető, hanem a karakterben, szociálpszichológiai jellemzőkben is. A székelység etnikai tudatának legjellemzőbb ismérve a magyarokkal való azonosság. A székely egyéniség, melyet a közösség sajátjának vall, legfőbb jellemzője a humor, melyet a köztudat az eszesség, intellektuális képesség és adekvált magatartás velejárójának tekint (Vőő 2009).

(1) Tudok, de még nem próbáltam

A mezőre ment fiacskájával a székely. A hosszú úton nem gyűzött válaszolni a gyermek sok kérdésére, aki útközben is faggatta:

- Szántani tud-é, édesapám?
- Tudok, fiam.
- Hát kaszálni tud-é, édesapám?
- Má' hogyan tudnék édes fiam.

Bármit kérdezett a gyermek, az öreg mindenhez értett. Kezdte bosszantani a fiucskát a dolog, gondolta, sarokba szorítja az apját.

- No és hegedülni tud-é, édesapám?

Erre a kérdésre valóban mehökkent az apa, de azért önérzetesen válaszolt:

- Tudok, fiam, mán hogyan tudnék! Csak még sohasem próbáltam!

A minőség maximájának betartása a legfontosabb, hiszen ez a központi maxima: ha nem teljesül az igazmondás feltétele, a többi maxima teljesítése is lényegtelennek válik (tehát tulajdonképpen afféle előmaximaként működik). Jelen esetben a bácsi épp minőség maximáját sérti meg azzal a kijelentésével, hogy „Tudok, fiam, mán hogyné tudnék! Csak még sosem próbáltam!”, ugyanis utolsó kijelentése által olyasmit állít, amihez nincs elég evidenciája. Így a székely gondolkodás egyik fontos sajátosságára világít rá, hiszen a székely szeret „nagyot” mondani, felnagyítani, eltúlozni a valóságot. A helyzet megmentése érdekében éppen ezért igyekszik kihúzni magát a kínos helyzet alól, mikor be kell látnia, mégiscsak van olyan dolog a világon, amit ő sem tud. Nagyozolása itt bukik el, de azért bízik önmagában, s ennek az önbizalomnak hangot is ad – szellemi kultúrájában is. Ennek fényében láthatjuk, hogy a vicc komikumát a pragmatikai félreértés mellett a népcsoportról alkotott sztereotípiák kifigurázása is adja (Kolumbán 2019).

(2) **Tehenek**

Székely gazda legelteti a teheneit. Odamegy hozzá egy turista és megkérdi:

- Legelnek a tehének?
- Azok a szép fehérek igen.
- És a szürkék?
- Azok is.
- Tejelnek is?
- Azok a szép fehérek igen.
- És a szürkék?
- Azok is.
- Mondja, miért említi először mindig a fehér teheneiket?
- Mer azok az enyémeik.
- És a szürkék?
- Azok is!

Jelen esetben a székely ember büszkesége szükséztudásának ellentmondásában nyilvánul meg, megsértve a mennyiség maximáját a túlzott mennyiség alkalmazása által. Első olvasatra talán olybá tűnik, hogy szellemileg viszszafeleltetett emberrel futott össze turistánk és korántsem egy furfangos székely paraszttal, azonban a székely gondolkodásmód a nyitja a vicc megértésének – ezt pedig, ha valaki nem ismeri fel, az nehézséget okozhat a dekódolás folyamatában. A turista az érdeklődést akkor rontotta el, mikor eldöntendő kérdéseket tett fel a bácsinak, ami a lehetőségek számát lecsupaszította az igen vagy nem válaszokra. A székely bácsit viszont büszkesége nem engedi, hogy tömönkatákat hányjon oda válaszként s helyet adjon a már előre felállított sztereotípiáknak, melyek szerint szükséztudásukról ismeretesek a széke-

lyek. A mennyiség maximájának megsértése által kerül ki az akadályt, gondolván, hogy értelmesebbnek, megfontoltabbnak, bőbeszédűbbnek tűnhet így fel a turista előtt.

(3) **Barkóba**

Két székely barkochbázik. Azt kérdezi az egyik:

– Fogalom?

Két hét szünet...

– Igen.

Újabb néhány hét...

– Rákérdezek: humanizmus.

– Hunnét tudtad?

– Vót időm gondolkozni.

A székely ember nem arról ismeretes, hogy naphosszat a gondjairól beszél, pszichoanalizál családi körben vagy épp a kocsmában. Sokkal inkább szűkszavúsága, szófukarsága az, amiért megjegyzik maguknak az emberek. Ez nyelvészetre lefordítva annyit tesz, hogy a székelyek gyakorta megszegik a társalgás egyik szabályát, nevezetesen a mennyiség maximáját. Ahogyan Grice is megfogalmazta, ez a társalgás során nyújtandó információmennyiségre vonatkozik, melynek a helyzettől függően van egy optimális mennyisége. Ha nem vagyunk kellően informatívak, nem közlünk megfelelő minőségű információt, vagy épp áthágunk különböző udvariassági szabályokat, humorossá válhat a helyzet köztünk és beszédpartnerünk közt. Jelen esetben bár a barkóba koránt sem tudható be hétköznapi, spontán társalgásnak, a vicc jól érzékelteti az említett szabályok megszegését, hiszen a székely bácsik nem siették el a választ a kérdésekre, nem adtak időben kellő tájékoztatást, inkább hetekre széthúzták a párbeszédet. Továbbá a közlések információhiányát is kiválóan szemlélteti a fenti tréfa: a barkóba első, általános jellegű kérdésére kapott igenlő válaszból találja ki a székely ember a bonyolult fogalmat. Továbbá kitűnik az is, hogy nem igazán zavarják meg egymást a székelyek a szófukarsággal és az udvariassági szabályok megsértésével. Agyafúrtak, tudják, hogy nyelvük helyett elég, ha eszüket forgatják – ahhoz pedig idő kell!

(4) **Hova viszi a tehenet?**

János bácsi pipázva álldogál a kapuban. Mihály bácsi vezet egy tehenet épp a kapu előtt.

– Mihály bácsi, hova viszi azt a tehenet?

– Az orvoshoz.

- Miért? Beteg az a tehen?
- Nem beteg az.
- Nem ad elég tejet az a tehen?
- Húsz litert tejel minden nap!
- Nem borjadzik az a tehen?
- Dehogynem, a tavasszal hármat is borjadzott!
- Az Isten szerelmére, akkor mi a fenének viszi az orvoshoz?
- Mer' az övé.

(5) A székelly tehene

Beteg a székelly tehene. Megkérdezi a szomszédját, hátha tud segíteni.

- Mit adott maga a tehenének, amikor az beteg volt?
- Hát terpentint.

Másnap megint találkoznak. Mondja az első székelly:

- Szomszéd, megdöglött a tehenem a terpentintől.
- Az enyém is.

Megesik viszont az is, hogy egy idegen ember elegyedik beszédbe a székellyel, s ha nincs tisztában a székelly gondolkodással, a jellegzetes társalgási szabályokkal, érhetik meglepetések a dekódolás kapcsán. Az utóbbi két vicc tökéletes példa erre, hiszen a székelly – jó szokásához híven –, nem beszél feleslegesen, nem ad bő, kifejtett választ, sőt, legminimálisabbat. Ritkán beszél, ha nem kérdezik nem is szól, s bár neki ez nem számít szabályszegésnek, az lehet a más normákat követő beszélőnek. Újabb példa tehát ez a mennyiség maximájának megszegésére és az információmennyiség ideális átadásának – ez adja a vicc lényegét.

Összegzés

Az általam elemzett viccekben a különböző pragmatikai félreértések tükröződnek vissza, melyek a grice-i maximák be nem tartásával jöttek létre. Megfigyelhető többek közt az is, hogy a maximák megsértését általában a székelly gondolkodásmód különféle elemei eredményezték, mivel a székelly ember nem szeretné elveszíteni tekintélyét, leplezni igyekszik szükségességét, vagy éppen furfangos természetét hangsúlyozza ki. Másokkal szemben, még ha magáról a magyar királyról is lenne szó, a székelly mindig megtalálja a megfelelő szavakat ahhoz, hogy kivágja magát, túljárjon a társai eszén. Ekképpen a példaként hozott viccek frappáns módon bizonyítják a székelly ember rátermettségét, másságát. Mindemellett megfigyelhető bennük, hogy gyakori az implicit jelentések föl nem ismerése, a szó szerint történő dekódo-

lás. A pragmatikai elemzés által kiderült, hogy az üzenet célba nem érése, a társalgás akadályokba való ütköztetése gyakran indukál olyan félreértett kommunikációs helyzetet, ami alapja lehet egy-egy viccnek. A nyelvi félreértések és a székelység világképének ismerete hozzásegít ahhoz, hogy megtaláljuk a humor forrását, átfogó ismereteket szerezhessünk a minket, illetőleg főként a székeltyt körülvevő világról – ennek nyomán válhat érthetővé az is, hogy miért vicces, ha a székely bácsi *elmegy* a kocsmá előtt...

Felhasznált szakirodalom

- Balázs Géza (2018) A nyelvi humor antropológiája. *Századvég* 57–72.
- Balázs Géza (2021) A művészet és a nyelv születése. Szemiotika, művészetelmélet, antropológiai nyelvészet. (IKU-monográfiák, 6.) MNYKNT—IKU, Budapest.
- Crystal, David (1998) A nyelv enciklopédiája. Osiris, Budapest.
- Demeter Tamás – Pócsa Kálmán – Veszelszki Ágnes – Zuh Deodáth (szerk.) (2018) Humor. *Századvég* 87. évf. 1—185.
- Hardi Judit (2010) A félreértés pragmatikai vizsgálata. Társadalmi-nemek közti párbeszéd elemzése alapján. In: *Magyar Nyelvőr* 133: 78—87.
- Kolumbán Adrienn (2019) Székely viccek pragmatikai elemzése. *Nyelvünk és kultúránk* 38–43 (Legutóbbi letöltés: 2020.02.10.) <http://mnyknt.hu/wp-content/uploads/2020/05/combinepdf-3-compressed.pdf>
- Reboul, Anne – Moeschler, Jacques (2006) *A társalgás cselei. Bevezetés a pragmatikába*. Osiris, Budapest.
- Tátrai Szilárd (2011) Pragmatika. In: Balázs Géza (szerk.) *Nyelvészetéről mindenkinek, 77 nyelvészeti összefoglaló*. Inter, Budapest, 2011.
- Vőő Gabriella (2009) Más-e a székely? *Erdélyi Toll*, 107–112. (Székelyudvarhely)